

Titulació	Tipus	Curs
Arqueologia	OB	2

Professor/a de contacte

Nom: Frank Robert Risch

Correu electrònic: robert.risch@uab.cat

Equip docent

Marcello Peres Castellani

Idiomes dels grups

Podeu consultar aquesta informació al [final](#) del document.

Prerequisits

Lectura de texts científics en anglès.

Objectius

Analitzar els principals desenvolupaments socials, econòmics i polítics de la Prehistòria Recent de la Mediterrània, incloent-hi el Pròxim Orient.

Temes centrals seran la rellevància social de la metal·lúrgia, la "revolució dels productes derivats" (sobretot la aparició de l'arada, el carro i la domesticació del cavall), el fenomen "Yamnaya", la "migració estepària" detectada al ADN antic, el "evento climático 4.2k", la primera ola de pesta documentada en la història, l'inici de la guerra organitzada i la importància de les "societats cooperatives de l'abundància" a la història. Tots aquests canvis i esdeveniments van tenir lloc entre 4000 i 2000 ANE.

Aquesta assignatura està concebuda com a continuació i ampliació de la matèria bàsica Arqueologia Prehistòrica (100740).

Resultats d'aprenentatge

1. CM10 (Competència) Reconèixer l'impacte econòmic, social i ambiental dels principals processos de canvi en la prehistòria d'Àfrica, d'Europa i del Mediterrani, i les situacions de conflicte, transformació i resiliència que aquests canvis van ocasionar.

2. CM11 (Competència) Analitzar la prehistòria d'Amèrica, d'Europa i del Mediterrani des d'una perspectiva inclusiva, amb habilitats per a incorporar una perspectiva de gènere als principals processos econòmics, socials i polítics.
3. KM16 (Coneixement) Analitzar les societats americanes, europees i mediterrànies prehistòriques i els seus processos de canvi, identificant les aportacions principals de l'arqueologia i comprnent les diferents propostes explicatives.
4. KM17 (Coneixement) Associar els diferents tipus de materials i estructures arqueològiques a períodes, àmbits geogràfics i processos específics de la prehistòria d'Amèrica, d'Europa i del Mediterrani i avaluar-ne la rellevància històrica i patrimonial.
5. KM18 (Coneixement) Analitzar les fonts d'informació (informes i memòries d'intervenció arqueològiques, cartes arqueològiques, informes d'anàlisi de materials arqueològics, planimetries i representacions gràfiques de jaciments i materials arqueològics, estudis monogràfics, publicacions de síntesi i articles especialitzats) en les diferents problemàtiques arqueològiques de la prehistòria americana, europea i mediterrània, les seves limitacions i el seu potencial per a resoldre qüestions d'estudi.
6. SM18 (Habilitat) Reconèixer els diferents processos socials i culturals al llarg de la prehistòria americana, europea i mediterrània, identificant les circumstàncies en què van tenir lloc, per tal de ser capaç de combinar una perspectiva global amb la identificació dels diferents contextos històrics particulars.
7. SM19 (Habilitat) Analitzar les problemàtiques principals de la prehistòria d'Amèrica, d'Europa i del Mediterrani, des del paleolític fins al final de la prehistòria recent, a partir d'informació arqueològica.

Continguts

TEMA 1: Comprendre societats precapitalistes: tipologies evolucionistes i noves perspectives alternatives.

TEMA 2: El desenvolupament de la metal·lúrgia: tecnologia, origen i transferència.

TEMA 3: Les primeres societats metal·lúrgiques a Europa oriental durant el V mil·lenni: Dimini, Vinça & Varna.

TEMA 4: Intensificació econòmica i reorganització social durant el IV mil·lenni: la roda, l'arada i els productes derivats.

TEMA 5: L'emergència del poder individualitzat i la violència al Caucas i la regió circumpòtica durant el IV mil·lenni: Maikop i les perifèries septentrional d'Uruk.

TEMA 6: Noves formes de poder i relacions socials a l'època de l'"Home del Gel": la zona circumalpina entre ca. 3300-2500 ANE.

TEMA 7: Àfrica i el Mediterrani durant la Prehistòria: trajectòries independents o compartides?

TEMA 8. La societat de les illes Cíclades en el III mil·lenni: intercanvi i aparició del calor de canvi.

TEMA 9. La formació i declivi del primer Estat a l'Egeu: la societat minoica.

TEMA 10. El grup de la Ceràmica Cordada i el "Fenomen Campaniforme" (ca. 2750-2200 ANE): materialitat, assentaments, pràctiques funeràries i ADN antic.

TEMA 11. El Calcolític a la Península Ibèrica (ca. 3100-2200 ANE).

TEMA 12. La societat de l'Argar al Sud-est de la península ibèrica (2200-1550 ANE).

TEMA 13. Les perifèries de l'Argar I: El Bronze Manchego (2200-1550 ANE).

TEMA 14: Les perifèries de l'Argar II: El Bronze Velencià (2200-1550 ANE).

Activitats formatives i Metodologia

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Clases teòriques i seminaris.	32	1,28	
Tipus: Supervisades			
Estudi i discussió de fonts documentals i arqueològiques.	28	1,12	
Tipus: Autònomes			
Realització dun treball de recerca col·lectiu dun tema del temari.	40	1,6	

a. Clases teòriques amb suport de TIC i debat en grup.

b. Seminaris de discussió sobre epistemologia a arqueologia, conceptes de l'anàlisi històrica i models interpretatius.

c. Estudi i discussió de fonts documentals i arqueològiques.

d. Realització dexercicis pautats d'aprenentatge.

Nota: es reservaran 15 minuts d'una classe, dins del calendari establert pel centre/titulació, per a la complementació per part de l'alumnat de les enquestes d'avaluació de l'actuació del professorat i d'avaluació de l'assignatura/mòdul.

Els treballs c i d es componen de diferents exercicis, tant col·lectius com individuals:

Exercici 1: Disseny d'una fitxa arqueològica que permeti recopilar informació geogràfica, arquitectònica i econòmica en assentaments excavats (i publicats).

Respondre les preguntes històriques plantejades requereix comptar amb informació arqueològica de diferents assentaments (o llocs d'ocupació) que sigui comparable en termes de qualitat. Per disposar de criteris per seleccionar informació i conèixer el seu valor heurístic ($\approx$ el grau en què una evidència pot servir com a pista o indici en un procés de raonament, encara que no garanteixi una conclusió absoluta) és necessari conèixer determinades publicacions prèvies (obligatori).

Exercici 2: Discussió a classe del mètode de cerca i sistematització d'evidències arqueològiques i geogràfiques de jaciments Calcolítics i de l'Edat del Bronze.

Exercici 3: Recopilació d'informació geogràfica, arquitectònica i econòmica en assentaments excavats (i publicats).

Cada grup de treball s'encarregarà del buidatge d'informació de les excavacions de la seva regió i període triats.

Exercici 4: Introducció a l'anàlisi socioeconòmica de dades arqueològiques

A classe es discutiran les possibilitats i els procediments per comparar dades geogràfiques, arquitectòniques i econòmiques entre els assentaments, regions i períodes estudiats.

Exercici 5: Presentació a classe dels resultats obtinguts en grup mitjançant l'estudi dels jaciments excavats de cada regió i període

Cada grup de treball realitzarà una presentació a classe dels assentaments de l'Edat del Coure o Bronze estudiats en una regió concreta (vegeu més avall). Les presentacions tindran una durada de 10 minuts i el PowerPoint serà compartit amb tota la classe.

Exercici 6: Anàlisi de dades i interpretació socioeconòmica

L'objectiu del treball individual final és respondre la pregunta inicial tenint en compte tota la informació recopilada a classe (no només la de la regió i període analitzats per cada grup). El text no pot excedir de 2000 paraules (sense bibliografia), però el nombre de gràfics és flexible, sempre que estiguin comentats en el text. Aquest exercici serà valorat com a part de l'examen final.

Nota: es reservaran 15 minuts d'una classe, dins del calendari establert pel centre/titulació, perquè els alumnes completin les enquestes d'avaluació de l'actuació del professorat i d'avaluació de l'assignatura.

Avaluació

Activitats d'avaluació continuada

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Estudi i discussió de fonts documentals i arqueològiques.	20 %	12	0,48	CM10, KM16, KM17, KM18
Presentacions i participació activa a classe	5%	10	0,4	CM10, CM11, SM18, SM19
Proves teòriques	40 %	3	0,12	CM10, CM11, KM16, SM18, SM19
Treballs pràctics	35 %	25	1	KM17, KM18, SM18, SM19

L'assignatura serà avaluada segons els següents exercicis:

- participació activa a las classes (5%)
- realització d'un diagrama cronològic (màx. DIN-A3) on es reflecteixi una síntesis dels continguts substantius de l'assignatura (optatiu)
- realització d'un assaig sobre un tema concret relacionat amb el temari (20%)
- realització d'un treball de recerca d'un tema del temari (35%)
- proba final escrita (40%). És indispensable aprovar l'examen per a superar l'assignatura

La reavaluació implica l'entrega o revisió de tots els treballs programats (punts c. i d.), així com la realització d'una prova addicional. En cas que les proves no es puguin fer presencialment s'adaptarà el seu format (mantenint-ne la ponderació) a les possibilitats que ofereixen les eines virtuals de la UAB. Els deures, activitats i participació a classe es realitzaran a través de fòrums, wikis i/o discussions d'exercicis a través de Moodle, Teams, etc. El professorat vetllarà perquè l'estudiant hi pugui accedir o li oferirà mitjans alternatius, que estiguin al seu abast.

En el moment de realització/lliurament de cada activitat avaluable, el professorat informará (Moodle, SIA) del procediment i data de revisió de les qualificacions.

AVALUACIÓ ÚNICA: Aquesta assignatura ofereix la possibilitat d'avaluació única que consistirà en la realització d'un examen escrit i entrega de tots els treballs de curs el mateix dia i hora de la prova final escrita.

Nota: En cas que l'estudiant realitzi qualsevol irregularitat que pugui conduir a una variació significativa de la qualificació d'un acte d'avaluació, es qualificarà amb 0 aquest acte d'avaluació, amb independència del procés disciplinari que s'hi pugui instruir. En cas que es produeixin diverses irregularitats en els actes d'avaluació d'una mateixa assignatura, la qualificació final d'aquesta assignatura serà 0.

Bibliografia

TEMA 1: Comprendre societats precapitalistes: tipologies evolucionistes i noves perspectives alternatives.

KARATANI, K. (2014), *The structure of World History - From modes of production to modes of exchange*. Duke Univ. Press, Durham.

RISCH, R. (2018), "Affluent societies of Later Prehistory". In H. Meller, D. Gronenborn, R. Risch (eds), *Surplus without the State. Political forms in Prehistory*. Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Halle, pp. 45-65.

RISCH, R. (2021), "El grupo neolítico Halaf (Mesopotamia) desde la perspectiva de las sociedades cooperativas de la abundancia (c. 6200-5300 a.n.e.)", en R. Rodríguez / Magdalena Magneres (ed), *Sociedades Antiguas del Mediterráneo y América: aproximaciones desde el Sur*. El Búho Desplumado, Buenos Aires, pp. 23-56.

TEMA 2: El desenvolupament de la metal·lúrgia: tecnologia, origen i transferència.

MOHEN, J. P. (1992), *Metalurgia prehistórica. Introducción a la paleometalurgia*. Masson, Barcelona.

RADIVOJEVIĆ, M., REHREN, Th., PERNICKA, E., ŠLJIVAR, D., BRAUNS, M. & BORIC, D. (2010), "On the origins of extractive metallurgy: new evidence from Europe", *Journal of Archaeological Science*, 37, pp. 2775-2787 <https://doi.org/10.1016/j.jas.2010.06.012>

ROBERTS, B. W., THORNTON, Ch. P. & PIGOTT, V. C. (2009), "Developments of metallurgy in Eurasia", *Antiquity*, 83.322, pp. 1012-1022 <https://doi.org/10.1017/S0003598X00099312>

TEMA 3: Les primeres societats metal·lúrgiques a Europa oriental durant el V mil·lenni: Dimini, Vinça & Varna.

CHAPMAN, J., HIGHAM, T., SLAVCHEV, V., GAYDARSKA, B. & HONCH, N. (2006), "The Social Context of the Emergence, Development and Abandonment of the Varna Cemetery, Bulgaria", *European Journal of Archaeology*, 9, pp. 159-183 (DOI: 10.1177/1461957107086121). <https://doi.org/10.1177/1461957107086121>

RENFREW, C. (1986), "Varna and the emergence of wealth on prehistoric Europe", en APPADURAI, A. (ed.), *The Social Life of Things. Commodities in a Cultural Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 141-168.

MANOLAKAKIS L. (2007), "Varna et le Chalcolithique de Bulgarie", en J. GUILAINE (ed.), *Le Chalcolithique et la construction des inégalités. t. 1, Le continent européen*. Séminaires du Collège de France, Paris, Edition Errance, pp. 25-46.

KRAUß, R., ZÄUNER, S. & PERNICKA, E. (2014), "Statistical and anthropological analysis of the Varna necropolis", en H. MELLER, R. RISCH & E. PERNICKA (ed.), *Metalle der Macht - Frühes Gold und Silber. Metals of Power - Early Gold and Silver*. Landesmuseums für Vorgeschichte 11, Halle.

TEMA 4: Intensificació econòmica i reorganització social durant el IV mil·lenni: la roda, l'arada i els productes derivats.

SHERRATT, A. (1981), "Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution", en HODDER, I., ISAAC, G. & HAMMOND, N. (ed.), *Patterns of the Past*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 261-306.

SHERRATT, A. (1983), "The Secondary Exploitation of Animals in the Old World", *World Archaeology*, 15 (1), pp. 90-104 <https://doi.org/10.1080/00438243.1983.9979887>

GREENFIELD, H. (2010), "The Secondary Products Revolution: the past, the present and the future", *World Archaeology*, 42 (1), pp. 29-54 <https://doi.org/10.1080/00438240903429722>

TEMA 5: L'emergència del poder individualitzat i la violència al Caucas i la regió circumpòtica durant el IV mil·lenni: Maikop i les perifèries septentrional d'Uruk.

HANSEN, S. (2013), "The Birth of the hero - The emergence of a social type in the 4th millennium BC" en: E. STARNINI (ed.), *Unconformist Archaeology. Papers in honour of Paolo Biagi*, Oxford, pp. 101-112.

TEMA 6: Noves formes de poder i relacions socials a l'època de l'"Home del Gel": la zona circumalpina entre ca. 3300-2500 ANE.

BARFIELD, L. (1986), "Neolithic burial in Northern Italy- problems of social interpretation", *Dialoghi di Archeologia*, 2, pp. 241-248.

SPINDLER, K. (1995), *El hombre de los hielos: el hallazgo que revela los secretos de la edad de piedra*. Círculo de Lectores, Barcelona.

DOLFINI, A. (2013), "The Emergence of Metallurgy in the Central Mediterranean Region: A New Model", *European Journal of Archaeology* 16 (1) 2013, pp. 21-62 <https://doi.org/10.1179/1461957112Y.0000000023>

TEMA 7: Àfrica i el Mediterrani durant la Prehistòria: trajectòries independents o compartides?

DIAMOND, J. (2007), *Armas, gérmenes y acero: breve historia de la humanidad en los últimos trece mil años*, DeBolsillo, Barcelona (cap. 5-10).

RISCH, R. (2007), "La Prehistoria Reciente entre el Sahara y el Sudán", *Revista de Arqueología*, 315, pp. 14-23.

TEMA 8. La societat de les illes Cíclades en el III mil·lenni: intercanvi i aparició del calor de canvi.

STAMPOLIDIS, N. & SOTIRAKOPOULOU, P. (2007), *Aegean Waves*. Museum of Cycladic Art, Milano.

TEMA 9. La formació i declivi del primer Estat a l'Egeu: la societat minoica.

CHERRY, J. F. (1984), "The Emergence of the State in the Prehistoric Aegean", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 30, pp. 18-48 <https://doi.org/10.1017/S0068673500004600>

SCHOEP, I. (2010) "The Minoan 'Palace-Temple' Reconsidered: A Critical Assessment of the Spatial Concentration of Political, Religious and Economic Power in Bronze Age Crete", *Journal of Mediterranean Archaeology* 23(2), pp. 219-244 <https://doi.org/10.1558/jmea.v23i2.219>

RISCH, R. & MELLER, H. (2015), "Change and Continuity in Europe and the Mediterranean around 1600 BC", *Proceedings of the Prehistoric Society*, 81, pp. 239-264 <https://doi.org/10.1017/ppr.2015.10>

TEMA 10. El grup de la Ceràmica Cordada i el "Fenomen Campaniforme" (ca. 2750-2200 ANE): materialitat, assentaments, pràctiques funeràries i ADN antic.

HAAK, W. BRANDT, B., DE JONGH, H., MEYER, C., GANSLMEIER, R., HEYD, V., HAWKESWORTH, D., CH., PIKEB, A., MELLER, H. y ALT, K. (2008), "Ancient DNA, Strontium isotopes, and osteological analyses shed light on social and kinship organization of the Later Stone Age", *PNAS* 25, 105, 47. <https://doi.org/10.1073/pnas.080759210>

HAAK, W. et al. (2015), "Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe", *Nature* 522, pp. 207-211 <https://doi.org/10.1038/nature14317>

DELIBES, G. & GUERRA, E. (ed) (2019), *¡Un brindis por el príncipe! El vaso campaniforme en el interior de la Península Ibérica (2500-2000 A.C.)*, vol. 2. Museo Arqueológico Regional, Comunidad de Madrid, Madrid.

LEMERCIER, O. (2018), "Think and Act. Local Data and Global Perspectives in Bell Beaker Archaeology", *Journal of Neolithic Archaeology* 20 (2), pp. 77-96 <https://doi.org/10.12766/jna.2018S.5>.

OLALDE, I. et al. (2018), "The Beaker phenomenon and the genomic transformation of northwest Europe", *Nature* 555, pp. 190-196. <https://doi.org/10.1038/nature25738>

TUREK, J. (2016), "Sex, Transsexuality and Archaeological Perception of Gender Identities", *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 12 (3), pp. 340-358. <https://doi.org/10.1007/s11759-017-9303-0>

TEMA 11. El Calcolítico a la Península Ibérica (ca. 3100-2200 ANE).

CHAPMAN, R. (2017), *Arqueologías de la complejidad*. Bellaterra Arqueología. Barcelona (cap. 5).

DÍAZ DEL RÍO, P. (2004), Copper Age ditched enclosures in Central Iberia, *Oxford Journal of Archaeology* 23, pp. 107-121 <https://doi.org/10.1111/j.1468-0092.2004.00204.x>

RISCH, R. (2017), "Archaeological limits or missed opportunities? The monumental settlement structures of Late Neolithic and Chalcolithic Iberia" in Cupitó, M., Vidale, M. & Angelini A. (eds.) *Beyond Limits. Studi in onore di Giovanni Leonardi*. Padova: UP Padova, pp. 205-216.

VALERA, A. C. (2013) "Recintos de fossos da Pré-História Recenteem Portugal. Investigação, discursos, salvaguarda e divulgação", *Almadan*, 18, pp. 93-110.

TEMA 12. La societat de l'Argar al Sud-est de la península ibèrica (2200-1550 ANE).

LULL, V. y RISCH, R. (1996), "El Estado argárico", *Verdolay*, 7, pp. 97-109.

LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE, C.; RISCH, R. (2011). "El Argar and the Beginning of Class Society in the western Mediterranean". In S. Hansen, J. Müller (Ed). *Sozialarchäologische Perspektiven: Gesellschaftlicher Wandel 5000-1500 v.Chr. zwischen Atlantik und Kaukasus. 1* Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, pp. 381-414.

LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE HERRADA, C.; RISCH, R. (2010). "Las relaciones políticas y económicas de El Argar". *MENGA - Revista de Prehistoria de Andalucía* 1, pp. 11-35.

LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE, C.; RISCH, R. (2009). "El Argar: la formación de una sociedad de clases". AA.VV. *En los confines del Argar: una cultura del Bronce en Alicante en el centenario de Julio Furgús*. Museo Arqueológico de Alicante, Alicante; pp. 224-245.

TEMA 13. Les perifèries de l'Argar I: El Bronze Manchego (2200-1550 ANE).

FERNANDEZ-POSSE, M. D.; GILMAN, A. Y MARTÍN, C. y BRODSKY, M. (2008), *Las comunidades agrarias de la Edad del Bronce en la Mancha oriental (Albacete)*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC. Madrid.

MARTÍN, C.; FERNÁNDEZ-MIRANDA, M.; FERNÁNDEZ-POSSE, M. y GILMAN, A. (1993), "The Bronze Age of La Mancha", *Antiquity* 67 (254), pp. 23-45 <https://doi.org/10.1017/S0003598X00045038>

PERES, M. & RISCH, R. (2022), "Espacios y fuerzas sociales en el centro y el este de la península ibérica entre 2200 y 1550 ANE: una aproximación macroespacial", *Trabajos de Prehistoria* 79 (1), pp. 46-77
<https://doi.org/10.3989/tp.2022.12286>

PERES, M. & RISCH, R. (2023). Fuerzas productivas y relaciones de producción en el centro y el este de la península ibérica entre 2200 y 1550 a. n. e. *Trabajos De Prehistoria*, 80(2), e20.
<https://doi.org/10.3989/tp.2023.12334>

TEMA 14: Les perifèries de l'Argar II: El Bronze Valencià (2200-1550 ANE).

JOVER MAESTRE, F. J.; MARTÍNEZMONLEÓN, S. y LÓPEZ PADILLA, J. A. (2018), "Sobre la estructura poblacional de las sociedades del Sur del Bronce Valenciano", *Zephyrus* 82: pp. 93-117
<https://doi.org/10.14201/zephyrus20188293117>

PERES, M. & RISCH, R. (2022), "Espacios y fuerzas sociales en el centro y el este de la península ibérica entre 2200 y 1550 ANE: una aproximación macroespacial", *Trabajos de Prehistoria* 79 (1), pp. 46-77
<https://doi.org/10.3989/tp.2022.12286>

PERES, M. & RISCH, R. (2023). Fuerzas productivas y relaciones de producción en el centro y el este de la península ibérica entre 2200 y 1550 a. n. e. *Trabajos De Prehistoria*, 80(2), e20.
<https://doi.org/10.3989/tp.2023.12334>

Programari

MATERIALS DIDÀCTICS ON LINE

- Campus Virtual
- Prehistòria Activa

<http://seneca.uab.es/prehistoria/PREHISTORIA ACTIVA 3>

Grups i idiomes de l'assignatura

La informació proporcionada és provisional fins al 30 de novembre de 2025. A partir d'aquesta data, podreu consultar l'idioma de cada grup a través daquest [enllaç](#). Per accedir a la informació, caldrà introduir el CODI de l'assignatura

Nom	Grup	Idioma	Semestre	Torn
(PAUL) Pràctiques d'aula	1	Català	segon quadrimestre	matí-mixt
(TE) Teoria	1	Espanyol	segon quadrimestre	matí-mixt